

Marinko Banjac

Demokraciĉno drŹavljanstvo med mladimi: znanje slovenskih osnovnoŹolcev s podroĉja demokracije in ĉlovekovih pravic

V Sloveniji je v okviru drŹavlanske vzgoje velik poudarek med drugim prav na spodbujanju aktivne participacije in uĉenju za demokraciĉno Źivljenje mladih. V ĉlanku avtor analizira znanje slovenskih osnovnoŹolcev devetega razreda o demokraciĉnem drŹavljanstvu ter z njim povezanim zagotavljanjem ĉlovekovih pravic in temeljnih svoboŹĉin v Sloveniji. Rezultati doseŹkov uĉencev ($n = 4252$) pri izbranih vpraŹanjih, vkljuĉenih v nacionalno preverjanje znanja iz predmeta domovinska in drŹavljska kultura in etika, kaŹejo, da zgolj selektivno razumejo delovanje demokracije, medtem ko znanje glede (ustavnega) zagotavljanja pravic in temeljnih svoboŹĉin posameznikov in (avtohtonih narodnih) skupnosti poseduje le skromen deleŹ uĉencev.

Kljuĉne besede: demokracija, drŹavljanstvo, ĉlovekove pravice, drŹavljska vzgoja, nacionalno preverjanje znanja.

Youth and Democratic Citizenship: Knowledge of Slovenian Elementary School Children about Democracy and Human Rights

In Slovenia, within the citizenship education great emphasis is placed on promoting the active participation and learning for democratic life of young people. This article analyses and interprets knowledge of Slovenian students (Year 9) about democratic citizenship and the related provision of human rights and fundamental freedoms in Slovenia. The results of students' achievements ($n = 4252$) in selected questions from the national assessment of knowledge in the subject Patriotic and civic culture and ethics show that students only partially understand the functioning democracy, while only a modest proportion of students have knowledge about (constitutional) provision of rights and fundamental freedoms of individuals and (indigenous ethnic) communities.

Keywords: democracy, citizenship, human rights, citizenship education, national assessment of knowledge.

Correspondence address: Marinko Banjac, Univerza v Ljubljani/University of Ljubljana, Fakulteta za drŹbene vede/Faculty of Social Sciences, 1000 Ljubljana, Slovenia, e-mail: marinko.banjac@fdv.uni-lj.si.

1. Uvod

V preteklem desetletju ali dveh se je tako v Evropski uniji (Eurydice 2012) kot tudi širše (Petrovic & Kuntz 2014) ponovno obudilo zanimanje za vprašanja, povezana z izobraževanjem in demokratičnim državljanstvom (Osler & Starkey 2006, Torney-Purta idr. 1999). Porast interesa je mogoče zaslediti med raziskovalci, izobraževalci in številnimi drugimi deležniki, ki so vpeti v proces oblikovanja (izobraževalnih) politik (Cogan & Derricott 2012). Čeprav je državljska vzgoja že dolgo pomemben okvir prenosa znanj in veščin, vezanih na državljanstvo, pa je v primerjavi s preteklimi konteksti, ko je državljska vzgoja služila (predvsem) formaciji nacionalnih identitet (Heater 2002, Turner 2006, Keating 2009), v sodobnem kontekstu večji poudarek na vprašanju, kako lahko izobraževalni sistemi prispevajo k večjemu zanimanju (predvsem) mladih za sodelovanje v demokratičnih procesih in praksah.

V globaliziranem svetu smo priča redefinicijam in spremembam prakticiranja državljanstev, saj se nove družbenopolitične formacije pojavljajo na različnih nivojih, od lokalnih in državnih do regionalnih in globalnih. Globalizacija prispeva k multipliciteti soobstoječih skupnosti in družbenih okolij, v katere se posameznik umešča, hkrati pa je, kot ugotavlja Giddens (2003), globalizacija široko utrdila prepričanje o demokraciji kot najboljšem možnem načinu političnega urejanja družb in procesov. Toda hkrati se pojavlja določen paradoks, ki je vsaj deloma tudi vzrok za ponoven vznik interesa za izobraževanje za demokratično državljanstvo. Ta paradoks je, da se ob prevladi demokracije pojavljajo tudi vse večja apatija in nezainteresiranost za politično participacijo ter splošna regresija aktivnega sodelovanja pri zadevah, ki ne le vplivajo na določeno skupnost, temveč jo tudi definirajo. Čeprav smo v sodobnem svetu priča različnim koncepcijam državljanstev (Isin & Turner 2002b, Bellamy 2008), ki posledično vodijo tudi k različnim razumevanjem osnovnega namena in ciljev državljske vzgoje, pa je v njenem okviru oziroma v okviru izobraževanja za demokratično državljanstvo prav zaradi prej omenjenih dilem in problemov demokratičnih okolij še vedno izjemno pomemben prenos znanj in veščin o demokraciji in demokratičnem (so)odločanju, kar Biesta (2011) poimenuje obrat od državljske vzgoje k učenju za demokracijo.

Tudi v Sloveniji ima državljska vzgoja pomembno mesto v okviru formalnega izobraževalnega sistema, hkrati pa se jo naslavlja in izvaja tudi v okviru drugih izobraževalnih kontekstov (Banjac & Pušnik 2015). Čeprav je v okviru formalnega sistema državljska vzgoja zastavljena medpredmetno, pa je vseeno njen najpomembnejši okvir predmet v sedmem in osmem razredu osnovne šole, to je domovinska in državljska kultura in etika. Pri predmetu so naslovljene številne tematike, med katerimi so kot temeljna izpostavljena tudi znanja o politični ureditvi, družbenih načelih in pravilih javnega in političnega življenja v demokratični, pravni in socialni državi Sloveniji (Ministrstvo za šolstvo in šport

2011, 6). Te tematike so povezane tudi s specifičnimi cilji predmeta, in sicer z “državljsko pismenostjo” in “dejavnim vključevanjem učencev v družbeno življenje” (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 6–7). Očitno je v Sloveniji v okviru državljanske vzgoje velik poudarek med drugim prav na spodbujanju aktivne participacije in učenju za demokratično življenje učečih se posameznic in posameznikov, kar vključuje ne le njihovo sodelovanje pri političnih procesih, temveč tudi prepoznavanje (formalnopravnih kodifikacij) pravic in svoboščin. Prav zato je treba naslavljati in kontinuirano interpretirati ter na ta način osmišljati tovrstno znanje osnovnošolcev (Kerr idr. 2010, Print & Lange 2013).

Pričujoči članek odgovarja na zgornjo potrebo tako, da analizira in interpretira znanje slovenskih osnovnošolcev, natančneje učencev devetega razreda, ob koncu tretjega obdobja šolanja o demokratičnem državljanstvu ter z njim povezanim zagotavljanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji. Tega se loteva prek razlage in interpretacije dosežkov učencev (n = 4252) pri izbranih vprašanih, vključenih v nacionalno preverjanje znanja (NPZ) iz predmeta domovinska in državljanska kultura in etika. NPZ je poseben postopek v okviru formalnega izobraževalnega sistema, v katerem vsi učenci (šestega in devetega razreda) v državi na isti dan rešujejo enake preizkuse znanja pod enakimi pogoji. Temeljni namen NPZ-ja je, da tako učenci in učenke, njihovi starši, učiteljice in učitelji, ravnateljice in ravnatelji ter drugi strokovni delavci šol kot tudi na ravni celotnega sistema preverijo, kako uspešni so pri doseganju ciljev in standardov znanja, določenih z učnimi načrti (RIC 2015e). NPZ iz domovinske in državljanske kulture in etike je bil leta 2015 izbran kot tako imenovani tretji predmet¹ ter je skupno zajemal petindvajset vprašanj. V analizo članka je zajetih pet nalog s skupno osmimi vprašanji, ki preverjajo znanje in razumevanje učencev glede načela demokratične oblasti državljanov, državljanske participacije (formalne in neformalne) ter (pravnega) zagotavljanja človekovih pravic in svoboščin ter pravic specifičnih skupnosti.

V članku so najprej reflektirani širši kontekst izobraževanja za demokratično državljanstvo, njegov pomen in vloga v formalnih izobraževalnih sistemih. Pri tem so osmišljene nekatere koncepcije državljanstva, ki so vezane na demokracijo in demokratično delovanje posameznikov ter (formalnopravne) ureditve zagotavljanja pravic in dolžnosti posameznika v demokratičnih okoljih. Članek nato v drugem delu oriše slovenski kontekst uvajanja in izvajanja državljanske vzgoje v okviru formalnega osnovnošolskega izobraževalnega sistema ter locira elemente izobraževanja oziroma učenja za demokratično državljanstvo. V okviru tretjega dela članka je predstavljen NPZ kot okvir preverjanja znanja učencev, pri čemer je poudarek na njegovi strukturi in metodologiji. Slednja je pomembna tudi zato, ker predstavlja metodološki okvir pričujočega članka za analizo dosežkov učencev, ki je tudi podrobneje pojasnjen. V četrtem, osrednjem delu so nato predstavljeni in interpretirani rezultati učencev iz izbranih vprašanj, ki so bili del NPZ-ja iz predmeta domovinska in državljanska kultura in etika. V zadnjem

delu članka so izpostavljeni nekateri izsledki, ki jim sledi še ocenitev njihovega pomena predvsem za slovenski kontekst.

70

2. Državljska vzgoja in učenje za demokratično življenje (v Sloveniji)

Čeprav namen pričujočega članka ni ponovno opraviti pregled teorij in konceptualizacij državljanstva in državljske vzgoje – to je bilo namreč v preteklosti opravljeno nemalokrat (Faulks 2000, Magnette 2005, Isin & Turner 2002b, Heater 1999) –, pa je vendarle treba v namen zastavitve prispevka narediti očrt državljske vzgoje kot okvira izobraževanja za demokratično državljanstvo. Da je državljska vzgoja polje, okoli katerega ni enotnega pristopa, je sedaj postala že klišejska fraza (Davies & Issitt 2005), vendar je vsekakor povedna. Gre za to, da je orientacija državljske vzgoje lahko zelo različna glede na specifičen kontekst, v katerem se izvaja, hkrati so raznoliki pristopi k državljski vzgoji vzniknili zaradi širokega diapazona odgovorov na vprašanje, kaj sploh je državljanstvo.

Koncept državljanstva je sestavljen oziroma ga opredeljujejo številni elementi, na primer sodelovanje v javnem življenju, ideja, da je državljan tisti, ki vlada in mu je vladano, občutek identitete ter sprejemanje družbenih pravil in vrednot, pravic in odgovornosti. Državljanstvo se nanaša na članstvo v določeni politični skupnosti, ki je lahko država ali kakšna druga politična enota. Če je morda to lahko skupni imenovalec tekmujočih koncepcij državljanstva, pa je pomembno, da sicer obstojijo raznoliki pristopi k osmišljanju državljanstev, med katerimi so med najbolj prepoznanimi liberalni (Marshall 1950, Walzer 1983), komunitaristični (Etzioni 1995, Etzioni 2011) in republikanski (Miller 2000). Ta delitev nikakor ni izčrpana, saj lahko na primer v sodobnih družbenopolitičnih kontekstih lociramo modele, ki na primer gradijo na multikulturalizmu (Kymlicka 1995, Joppke 2002, Joppke & Lukes 1999) in idejah globalnega (Carter 2001, Dower & Williams 2002) ter kozmopolitskega (Hutchings & Dannreuther 1999) državljanstva. Toda kot poudarjata Isin in Turner (2002a, 5), je le malo zakonodaje, ki opredeljuje, konstruira in na ta način tudi določa prakticiranje državljanstva, sprejete ali uzakonjene na nadnacionalni ravni oziroma na nižjih ravneh (npr. na lokalnih). Torej se medtem, ko imamo različne tekmujoče pristope in koncepcije državljanstva, večina formalnopравnih kodifikacij v zvezi z državljanstvom, vključno s pravicami in svoboščinami, še vedno implementira na nacionalnih ravneh, ki predstavljajo ključno politično polje državljanstva, hkrati pa so tudi zakonodaje tiste, ki pomembno določajo pomenskosti in prakticiranja državljanstev.

Ne glede na pristope in modele državljanstev pa je eno izmed pomembnih vprašanj, ki se ga lotevajo znanstveni premisleki, vprašanje vloge in pozicije mladih, ki so seveda tudi v okviru državljske vzgoje največkrat opredeljeni

kot njena ciljna publika. Biesta (2011) opozarja, da je bilo v številnih raziskavah ugotovljeno, da imajo mladi nižjo raven političnega interesa, znanja in vedenja kot odrasli, kar naj bi bil relativno normalen proces v življenjskem ciklu, v katerem se politični interes pri posamezniku povečuje s starostjo. Po drugi strani pa v sodobnih družbenopolitičnih okoljih obstaja trend upada politične participacije in zavzetosti mladih v primerjavi s prejšnjimi generacijami.

V tem kontekstu je eno izmed izjemno pomembnih področij v okviru državljske vzgoje prav izobraževanje za demokratično državljanstvo, katerega cilj je v najširšem smislu opolnomočiti posameznice in posameznike v smislu znanja in veščin za aktivno participacijo v demokratični družbi (Kerr idr. 2010). Izobraževanje za demokratično državljanstvo lahko razumemo kot eno izmed dimenzij državljske vzgoje, ki pa postaja vse bolj pomembno prav zaradi že omenjene politične apatije in nezainteresiranosti sodelovanja v demokratičnih procesih. Izobraževanje za demokratično državljanstvo naj bi obsegalo (e.g. Audigier 2000) posredovanje znanja o demokraciji (kognitivni nivo), demokratičnih načelih, demokratični tradiciji in procesih. Hkrati učeči se posamezniki pridobivajo demokratično držo (afektivna dimenzija), etična in moralna prepričanja ter usvajajo (dimenzija demokratičnega delovanja) veščine aktivne participacije, delovanja in (so)odločanja. Gre za to, da se v okviru izobraževanja za demokratično državljanstvo izvaja učenje o demokraciji, za demokracijo in v demokratičnem okolju. Kognitivna dimenzija je osnova za demokratično obnašanje in demokratično držo, politična pismenost pa zagotavlja oziroma podpira posameznike, da postanejo informirani in kritični državljani, ki so sposobni ovrednotiti razmerja in razumejo demokratične politične procese.

Tudi v Sloveniji je izobraževanje za demokratično državljanstvo pomemben vidik oziroma komponenta državljske vzgoje, njeno zasnovo in implementacijo pa je treba razumeti v okviru vzpostavljanja državljske vzgoje med historičnim procesom formacije formalnega izobraževalnega sistema v Sloveniji. Vse od osamosvojitve leta 1991 je bilo formalno izobraževanje podvrženo gradualnim spremembam, ki so jih poganjali številni dejavniki, med katerimi je bil pomemben cilj nove postavitve izobraževalnega sistema v kontekstu novega položaja Slovenije in njene umeščenosti v mednarodno in postopoma evropsko okolje. Vključitev izobraževanja za demokratično državljanstvo lahko v najširšem smislu identificiramo že v krovnem dokumentu, ki je predstavljal temelj urejanja formalnega izobraževalnega sistema v Sloveniji od samega začetka, to je v Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (Krek 1995). Slednja kot osnovo konceptualnih rešitev sistema vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji eksplicitno izpostavlja načeli, ki določata splošni teoretični okvir za preoblikovanje sistema izobraževanja na preduniverzitetni ravni: človekove pravice in pravno državo. Pri tem je tudi izrecno izpostavila Resolucijo o evropski dimenziji vzgoje in izobraževanja kot okvira, ki izpostavlja nujno utemeljenost izobraževanja na vrednotah, kot so človekove pravice, pluralna demokracija,

strpnost, solidarnost in pravna država (Krek 1995, 13–14). Demokratično državljanstvo je močno vpeto v izhodišča Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, saj vidi šolo kot akterja, ki ima “pomembno vlogo pri oblikovanju demokratične javnosti in razvijanju zmožnosti za participacijo v demokratičnih procesih”, pri čemer so za takšno oblikovanje “pomembne tako kurikularne vsebine in učni predmeti kot kurikularne oblike” (Krek 1995, 30–31).

Leta 2011 je bila izdana nova Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji, kjer je dimenzija izobraževanja za demokracijo prav tako prisotna. Že glede temeljnih vrednot vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji je zapisano, da izhajajo iz načela pluralne demokracije, strpnosti, solidarnosti in pravne države (Krek & Metljak 2011). Med cilji vzgojno-izobraževalnega sistema je v tem dokumentu navedena družba znanja, h kateri moramo vsi stremeti, hkrati pa je ta cilj, kot zapišejo avtorji Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011 (Krek & Metljak 2011, 20), skladen “z idejo opolnomočenega in kritičnega državljana, ki je glavni nosilec pluralizma v demokratičnih procesih”. Glede osnovnošolskega nivoja izobraževanja pa Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011 (Krek & Metljak 2011) navaja ključna načela, ki predstavljajo osnovo, na kateri mora izobraževalni sistem sloneti, in ki je hkrati tudi njegova orientacija. Med temi načeli je identificirano tudi načelo razvijanja odgovornega odnosa do ljudi in okolja, kjer je eksplicitno izpostavljeno, da se mora “šola osredotočiti zlasti na razvijanje medsebojne strpnosti, solidarnosti, odgovornosti, spoštovanja drugačnosti /.../ in razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi”. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011 (Krek & Metljak 2011, 42) sicer izpostavlja tudi problem “apatije in nezainteresiranosti za urejanje skupnih zadev”, pri čemer je prav državljanska vzgoja tista, prek katere je mogoče vzpostavljati med učečimi se posamezniki zavest, da gre pri političnem delovanju za urejanje skupnega.

Medtem ko Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji očitno podaja široke in splošne okvire učenja oziroma izobraževanja o demokraciji in demokratičnem delovanju posameznikov in družbe nasploh, pa je državljanska vzgoja oziroma konkreten obvezen predmet tisti, ki daje konkretnije smernice glede vsebin, povezanih z demokracijo in demokratičnim delovanjem, ter glede njihovega poučevanja. Državljska vzgoja je bila uvedena kot obvezen predmet na podlagi takrat na novo sprejete zakonodaje iz leta 1996, ki je določila formalen okvir vseh stopenj preduniverzitetnega izobraževanja, hkrati pa določila, da postane državljanska vzgoja in etika, kakor je bil predmet takrat poimenovan, obvezen predmet na nivoju osnovnošolskega izobraževanja.² Z novim formalnopравnim okvirom se je začel tudi proces (re)adaptacije učnih načrtov, med katerimi je bila tudi državljanska vzgoja. V tem obdobju, od leta 1996 do začetka leta 1999 je Predmetna kurikularna komisija za državljansko vzgojo in etiko pripravila prvi učni načrt za ta predmet. Že v tem učnem načrtu

(Justin idr. 2003) je med ključnimi cilji zabeleženo “razvijanje etičnih drž in veščin”, na podlagi katerih je posameznik usposobljen “za strpno razpravljanje in utemeljeno presojanje svojih ter tujih nazorov ter razvijanje demokratične komunikacijske kulture” (Justin idr. 2003, 6). Prav tako je kot specifičen cilj zabeleženo tudi razvijanje sposobnosti za oblikovanje državljskih presoj in ravnanj, pri čemer gre tudi za razvijanje “pozitivnega odnosa do demokracije in odnosa do načel pravičnosti, enakosti, svobode, odgovornosti, humanosti in solidarnosti” (Justin idr. 2003, 7). V okviru tematik in vsebin, ki jih opredeljuje učni načrt predmeta, pa je izobraževanje za demokracijo v največji meri vključeno v tematiko Urejanje skupnih zadev: vprašanja demokracije. V njegovem okviru naj bi učenci med drugim spoznali demokracijo kot način urejanja skupnih zadev in določanja pogojev življenja, spoznajo pa tudi pomembnost udeležbe vseh pripadnikov družbe pri določanju in doseganju ciljev ter se uvajajo v praktično uporabo družbenega sožitja (Justin idr. 2003, 27).

V trenutno veljavnem učnem načrtu, ki je bil dokončno sprejet leta 2011,³ sta v primerjavi s predhodnim učnim načrtom precej konkretnije poudarjena demokracija ter izobraževanje o demokratičnih ureditvah in demokratičnem državljanstvu, predvsem v smislu konkretnosti vsebin, povezanih z demokratičnim sistemom ter demokratičnimi institucijami in procesi. Tako je na primer v okviru opredelitve predmeta jasno izpostavljeno, da učenci pri pouku predmeta pridobivajo temeljna znanja o politični ureditvi, družbenih načelih in pravilih javnega in političnega življenja v demokratični, pravni in socialni državi Sloveniji, prav tako pa je eden izmed ciljev tudi, da učenci pridobivajo znanja o “človekovih in otrokovih pravicah” (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 5). V smislu pridobivanja veščin pa učni načrt predvideva, da učenci med drugim znajo komunicirati in argumentirati v kontekstu demokratičnega javnega prostora ter obveščena, kritičnega, konstruktivnega in angažiranega družbenega delovanja (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011). Učni načrt med splošnimi cilji navaja tudi, da predmet s svojimi vsebinami prispeva k učenčevi politični pismenosti, kar med drugim pomeni, da je seznanjen s temeljnimi načeli demokratičnega odločanja in z demokratičnimi institucijami v lokalnem okolju, Sloveniji, Evropski uniji in svetovnih skupnostih, hkrati pa tudi pozna človekove in otrokove pravice ter njihov pomen, predvsem v okviru pravne države (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 6). Med splošnimi cilji predmeta pa velja še posebej opozoriti na cilj dejavnega vključevanja učencev v družbeno življenje (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 7), kar pomeni, da predmet stremi k spodbujanju učenčevega aktivnega državljanstva v raznolikih oblikah. Glede na predstavljene cilje učnega načrta, predvsem v smislu njegove orientiranosti na izobraževanje za demokratično državljanstvo, sta posebej (vendar ne izključno) pomembna vsebinska sklopa Skupnost državljanov Republike Slovenije in Slovenija je utemeljena na človekovih pravicah, ki sta predvidena za sedmi razred osnovne šole, medtem ko je v osmem razredu za demokratično državljanstvo

pomemben sklop Demokracija od blizu, v okviru katerega učenci spoznajo ključne elemente, institucije in procese demokratičnega sistema ter aktivnega (demokratičnega) državljanstva (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 12).

3. Nacionalno preverjanje znanja v Sloveniji: sistematizacija in metodologija

Vzpostavitev in razvijajoča se vloga nacionalnega preverjanja znanja v okviru slovenskega formalnega izobraževalnega sistema sta močno povezani prav z razvojem slednjega. Kot smo že poudarili, je v devetdesetih letih dvajsetega stoletja Slovenija pripravila novo zakonodajo, ki je določila celovit okvir izobraževalnega sistema, hkrati pa je bila takrat objavljena tudi Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (Krek 1995). Eden izmed pomembnih strateških ciljev, ki je takrat prevladal kot osreden, je bil podaljšati osnovnošolski izobraževalni proces. S projektom tako imenovane devetletke je Slovenija želela podaljšati trajanje osnovnošolskega izobraževanja, kar je pomenilo sistemsko spremembo, to je podaljšanje osemletne osnovne šole na devetletno. Neposredno uvajanje devetletne osnovne šole se je začelo v šolskem letu 1999/2000, proces uvajanja pa je bil zaključen v šolskem letu 2008/2009, ko so vse slovenske osnovne šole izvajale devetletni program. Osnovnošolski program je v Sloveniji torej sistematiziran v okviru treh izobraževalnih ciklov, pri čemer vsak izmed izobraževalnih ciklov obsega tri razrede (Taštanoska 2015).

Prav sistematizacija v tri izobraževalne cikle je pomembna tudi za izvajanje NPZ-ja, saj je bilo v šolskem letu 2005/2006 uvedeno preverjanje s formativno funkcijo, pri čemer se to izvaja dvakrat, prvič ob koncu drugega izobraževalnega cikla (šesti razred) in drugič na koncu tretjega izobraževalnega cikla (deveti razred) (RIC 2015c). Ker ima NPZ v Sloveniji formativno funkcijo, je osrednji cilj pridobivanje dodatnih informacij glede znanja učencev ter glede izvajanja in učinkovitosti izobraževanja (uspešnost pouka, na primer v smislu uresničevanja učnega načrta določenega predmeta) (Slavec Gornik 2013). NPZ organizira, vodi izvajanje in analizira Državni izpitni center (RIC), ki je osrednja državna institucija, vzpostavljena prav z namenom vodenja in izvajanja zunanjega preverjanja učencev, praktikantov in odraslih (RIC 2015c).

NPZ je namenjen predvsem učencem, ki med in na koncu osnovnošolskega izobraževanja pridobijo povratno informacijo o znanju iz specifičnih predmetov, hkrati pa lahko svoje dosežke primerjajo z dosežki svojih vrstnikov in z nacionalnim povprečjem. Prav tako NPZ ni namenjen zgolj učencem in zagotavljanju informacij glede njihovih dosežkov, temveč je zasnovan tako, da omogoča tudi "učiteljem in šolam, da ocenijo kvaliteto svojega dela, medtem ko na sistemskem nivoju lahko ponudi osnovo za nadaljnje odločitve glede razvoja izobraževalnega sistema, evalvacijo kurikulov, razvoj doizobraževanj učiteljev ter spremembe oziroma popravke za učne material" (Slavec Gornik 2013, 2).

Obe izvedbi (v šestem in devetem razredu) NPZ-ja sta za učence obvezni tako v javnih kot zasebnih osnovnih šolah. Ob koncu devetega razreda (učenci, stari štirinajst ali petnajst let) poteka NPZ iz slovenščine (ali madžarščine ali italijanščine), matematike in še tako imenovanega tretjega predmeta, ki ga vsako leto določi področni minister iz nabora obveznih predmetov,⁴ ki se izvajajo v osmem in devetem razredu (RIC 2015d, 6). Leta 2015 je bil NPZ ob koncu tretjega cikla izobraževanja izveden v mesecu maju, poleg dveh obveznih predmetov pa so bili kot tretji predmet izbrani kemija, tehnika in tehnologija, družboslovje (za nižji izobrazbeni standard) ter domovinska in državljanska kultura in etika.

Proces NPZ-ja lahko razdelimo na tri zaporedne faze. Prvo fazo je mogoče poimenovati kot pripravljalna faza, v okviru katere se preizkuse znanja načrtuje, pripravi in oblikuje v končno obliko. Druga faza je faza izvedbe NPZ-ja. Učenci devetega razreda opravijo preizkus znanja na svoji šoli hkrati s sovrstniki po vseh slovenskih šolah na dan, ki je določen vnaprej. Preizkuse učenci pišejo šestdeset minut, po opravljenem preizkusu pa jih šole v zapечатih ovojnica pošljejo na RIC, kjer so preizkusi skenirani, digitalno obdelani in na ta način pripravljani za vrednotenje. Preizkuse sicer vrednotijo učitelji prek posebnega računalniškega programa, nad pravilnostjo vrednotenja pa bdijo glavni ocenjevalec in njegovi pomočniki. Ko so preizkusi ovrednoteni, predmetne komisije, informacijska enota RIC-a ter enota za raziskave in razvoj sodelujejo pri pripravi statističnih analiz in opisih dosežkov učencev na NPZ-ju (RIC 2015b). Zadnja faza procesa NPZ-ja zajema informiranje učencev, njihovih staršev, učiteljev in šol glede dosežkov. Učencem je skupaj s starši in učitelji ponujena možnost vpogleda v njihov opravljeni preizkus, in če se ne strinjajo z vrednotenjem, lahko zahtevajo ponovno vrednotenje. Po ponovnem vrednotenju RIC obvesti učence, njihove starše, učitelje in šole glede končnih rezultatov (RIC 2015b).

NPZ iz domovinske in državljanske kulture in etike je 10. maja 2015 pisalo 4252 učencev in učenk. Preizkus je obsegal petindvajset nalog s skupno petdesetimi vprašanji in z enakim maksimalnim številom točk, torej petdeset (RIC 2015a, 378). Preizkus je obsegal dvajset strani, učenci pa so imeli na voljo šestdeset minut za reševanje preizkusa, katerega vprašanja in struktura so bili sestavljeni glede na taksonomske stopnje (po Bloomu (1956): znanje in prepoznavanje, razumevanje in uporaba, analiza, sinteza in vrednotenje)⁵ ter seveda glede na vsebino, ki je predvidena po učnem načrtu za ta predmet (RIC 2015a). To pomeni, da je preizkus iz predmeta domovinska in državljanska kultura in etika preverjal znanja, ki so predvidena oziroma določena kot del učnega načrta predmeta (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011).

V namen analize znanja učencev o demokratičnem državljanstvu ter z njim povezanim zagotavljanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji smo med petindvajsetimi nalogami izbrali tiste, ki neposredno navajajo oziroma omenjajo slovensko ustavo kot najvišji pravni akt, ki določa možnosti

in okvir uresničevanja demokratičnega državljanstva ter ki so hkrati vsebinsko povezane z demokratičnimi procesi oziroma posameznikovim demokratičnim delovanjem. Izjema je ena izmed nalog (sedma naloga v preizkusu), ki ni neposredno omenjala ustave, vendar pa vprašanje eksplicitno naslavlja pravico, ki jo Republika Slovenija prek ustave štiti, zaradi česar je bila naloga izbrana za analizo v okviru pričujočega članka. Omenjanje ustave v okviru naloge smo sicer kot uvrstitveni pogoj določili zato, ker je, kot smo predhodno pokazali, formalnopravna kodifikacija na ravni države še vedno ključna za ustvarjanje pogojev (in zamejevanj) uresničevanja demokratičnega državljanstva. Po tej metodologiji smo za analizo izmed petindvajsetih nalog izbrali pet nalog s skupaj osmimi vprašanji, z namenom preglednosti analize pa smo jih razdelili v tri vsebinske vidike, saj naslavlja različne vidike demokratičnega državljanstva ter zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji. Prvi vidik analize se osredotoča na razumevanje učencev glede oblasti ljudstva in delitve oblasti kot osrednjih načel demokratičnih sistemov. V okviru tega vidika je analizirana ena naloga (šesta naloga iz preizkusa) z dvema vprašanjema. Drug vsebinski vidik je usmerjen k znanju učencev glede različnih oblik demokratične participacije in zagotavljanja specifičnih političnih pravic. Ta vidik zajema dve nalogi (prvo in deveto nalogo iz preizkusa) s skupaj tremi vprašanji. Zadnji vidik naslavlja pravno zaščito človekovih pravic in pravic avtohtonih narodnih skupnosti v Sloveniji kot elementov demokratičnega državljanstva v pravni državi. Vidik zajema dve nalogi (sedmo in osemnajsto nalogo iz preizkusa) s skupaj tremi vprašanji. V okviru članka smo analizirali odstotek pravilnih odgovorov na vsako izmed vprašanj in na ta način pridobili podatke o znanju učencev glede specifičnih učnih ciljev, kot so opredeljeni v učnem načrtu predmeta domovinska in državljanska kultura in etika.

4. Demokratično državljanstvo in zaščita človekovih pravic: znanje osnovnošolcev

Eden izmed bistvenih elementov demokratičnega državljanstva je, da je oblast v rokah ljudstva oziroma da oblast izhaja iz ljudstva (Morgan 1988, Held 2006). Za mlade državljane je pomembno, da razumejo načelo, ki je v izhodišču zgodnjih (demokratično-)liberalnih premislekov (Locke 2016 [1689]) temelj legitimnosti oblasti in ki utemeljuje tudi sodobne demokratične sisteme, prav tako kot še eno demokratično načelo, in sicer načelo delitve oblasti (Held 2006).

V okviru NPZ-ja pri predmetu domovinska in državljanska kultura in etika je šesta naloga naslavljala koncepta oblasti ljudstva in delitve oblasti (3. člen Ustave RS), v njenem okviru pa sta bili zastavljeni dve vprašanji (V1 in V2), pri čemer je prvo zahtevalo odgovor kratkega zapisa, drugo pa obkroževanje (preglednica 1). Prvo vprašanje (V1) je od učencev zahtevalo pojasnitev, zakaj je načelo delitve oblasti pomembna sestavina demokracije, kot pravilne odgovore pa so učenci

lahko navedli, da se na ta način omejuje moč državne oblasti, zagotavlja možnost nadzora nad oblastjo, se na ta način posamezni deli nadzirajo med sabo, da ne presežejo pooblastil, in da posamezni deli ne morejo obvladovati celotne države. Prav tako so kot še sprejemljivi odgovori veljali, če so učenci zapisali, da sicer pride do diktature/totalitarizma/avtokracije in da se na ta način preprečuje, da posameznik ne odloča o vsem ali da ena veja oblasti posega v delo druge. Drugo vprašanje (V2) je ponujalo štiri različne odgovore, med katerimi je bil pravilen tisti, ki je bil pod črko D, in sicer da gre za "način odločanja, v katerem državljani z glasovanjem izrazijo svojo voljo".

Preglednica 1: Vprašanja s področja delitve oblasti in oblasti ljudstva

	Preverjan učni cilj, kot ga določa učni načrt	Tip naloge	Odstotek učencev s pravilnim odgovorom (n = 4252)
V1 – Pojasni, zakaj je načelo delitve oblasti pomembna sestavina demokracije.	Učenci prepoznajo naloge, ki jih opravljajo posamezne veje oblasti, in razmerja med njimi.	Zapis kratkega odgovora	17
V2 - Kaj pomeni, da ima v Sloveniji oblast ljudstvo?	Učenci prepoznajo naloge, ki jih opravljajo posamezne veje oblasti, in razmerja med njimi.	Obkroževanje	73

Vir: RIC 2015a

Rezultati NPZ-ja kažejo, da je na prvo vprašanje pravilno odgovorilo sedemnajst odstotkov vseh učencev, ki so se preverjanja udeležili, medtem ko jih je na drugo vprašanje pravilno odgovorilo triinšestdeset odstotkov. Čeprav je vprašanje V1 postavljeno na tretji taksonomski stopnji (sinteza), drugo vprašanje (V2) pa na drugi (razumevanje) in je kot tako zahtevalo nižje kognitivne procese kot V1, pa je vseeno diskrepanca v dosežkih med obema vprašanjema zelo velika. Medtem ko učenci očitno precej dobro vedo, kaj pomeni oblast ljudstva kot eno izmed izhodiščnih načel delovanja demokratičnega sistema, predvsem z vidika možnosti formalne participacije na volitvah ali prek institucionaliziranih oblik izražanja svoje volje, pa je po drugi strani razvidno, da učenci slabo poznajo oziroma ne znajo artikulirati načela delitve oblasti. Sploh v sodobnem slovenskem kontekstu je takšno znanje pomembno, saj mora biti sestavina demokratičnega državljanstva tudi razumevanje in kritično naslavljanje možnih oblik zlorabe oblasti. Prav slednje je seveda ključno v kontekstu vzpostavljanja, ohranjanja in delovanja delitve oblasti kot (institucionalne) artikulacije preprečevanja pojavljanja problema združevanja zasebnih interesov posameznikov ali delov družbe in javnega dobrega. Čeprav je v učnem načrtu (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 16) med standardi znanja izrecno navedeno, da učenec v okviru sklopa Skupnost državljanov Republike Slovenije pridobi znanje, v okviru katerega zna razčleniti razmerje med državo in državljani, kakor ga določa 3. člen Ustave RS, pa je iz rezultatov NPZ-ja razvidno, da posedujejo to znanje zgolj v omejenem deležu. Medtem ko izvrševanje oblasti neposredno in z volitvami

razumejo kot izraz oblasti ljudstva, pa je načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno med učenci manj prepoznan vidik demokratične ureditve ter ne nazadnje tudi komponenta uresničevanja demokratičnega državljanstva.

Demokratično državljanstvo smo v članku predhodno povezali z demokratično participacijo, pri čemer je ta pogosto vezana na formalne oblike uveljavljanja politične volje posameznikov in posameznic, vendar demokratični sistemi omogočajo tudi druge, manj konvencionalne oblike participacije (Ishiyama & Breuning 2010). S tem je pomemben vsebinski vidik demokratičnega državljanstva tudi demokratična participacija državljanov v vseh svojih razsežnostih in oblikah. Posebej pri mladih je, kot smo izpostavili, ključno, da se v demokratičnih sistemih spodbuja njihovo participacijo, tudi v okviru (državljske) vzgoje in izobraževanja, kot način preseganja njihove politične apatije in nezainteresiranosti za participacijo (Utter 2011).

NPZ iz predmeta domovinska in državljska kultura in etika je vključeval tudi nalogi, ki sta neposredno naslavljali različne oblike politične participacije, in sicer konvencionalno in nekonvencionalno. Deveta naloga v preizkusu je obsegala dve vprašanji (preglednica 2), obe povezani s procesom formiranja in delovanja državnega zbora. Prvo vprašanje (V3) v okviru te naloge je terjalo od učencev odgovor glede načina volitev poslancev v državni zbor, pri čemer je bil med štirimi podanimi odgovori pravilen odgovor A: “/.../ s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem”. Drugo vprašanje (V4) v okviru te naloge je, prav tako kot V3, preverjalo znanje učencev glede postopkov, po katerih so izvoljeni nosilci oblasti, saj je preverjalo, ali učenci vedo, koliko traja ustavno določen mandat državnega zbora. Med štirimi podanimi odgovori je bil pravilen odgovor B, torej štiri leta. Tretje vprašanje (V5) v okviru vsebinskega vidika politične participacije pa je bilo postavljeno v okviru prve naloge v preizkusu, ki je sicer imelo dve besedili: prvo besedilo je bilo besedilo 42. člena Ustave RS, medtem ko je bil v drugem besedilu opisan protestni shod kot oblika nekonvencionalne participacije, ki pa se je sprevergel v nasilje in je zato morala posredovati policija. Vprašanje je od učencev zahtevalo, da razložijo, zakaj je pri protestnem shodu (besedilo 2) prišlo do posredovanja policije, čeprav Ustava RS zagotavlja pravico do zbiranja in združevanja. Kot pravilne odgovore so učenci lahko navedli: ker je bila ogrožena javna varnost; ker se je shod sprevergel v nasilje/razbijanje/razdejanje; ker je bil kršen zakon o javnih zborovanjih; ker so zavarovali nenasilne protestnike. Prav tako sta kot sprejemljiva bila tudi naslednja odgovora: ker bi lahko prišlo do poškodb/nastanka škode; ker je bila ogrožena občina in ljudje v njej.

Rezultati pri teh nalogah, ki vsebinsko naslavljajo državljsko participacijo, kažejo, da učenci relativno dobro poznajo participativne okvire, procese in možnosti (ter omejitve). Tako je šestinsedemdeset odstotkov vseh učencev, ki so se udeležili preverjanja znanja, znalo razložiti, zakaj je kljub ustavno zagotovljeni pravici do zbiranja in združevanja bilo v okviru opisanega protestnega shoda

potrebno posredovanje policije. Učenci torej v precejšnji meri razumejo, da je pravica do zbiranja in (javnega) zborovanja zagotovljena, če gre za mirno obliko participacije, v primeru ogroženosti varnosti države in/ali javne varnosti pa je omejevanje pravic iz 42. člena Ustave RS dopustno.

Preglednica 2: Vprašanja s področja politične participacije in političnih pravic

	Preverjan učni cilj, kot ga določa učni načrt	Tip naloge	Odstotek učencev s pravilnim odgovorom (n = 4252)
V3 – Kako volimo poslance v državni zbor?	Učenci spoznajo postopke, po katerih so izvoljeni nosilci oblasti.	Obkroževanje	32
V4 – Ustava RS določa mandatno dobo državnega zbora. Koliko let traja?	Učenci spoznajo postopke, po katerih so izvoljeni nosilci oblasti.	Obkroževanje	71
V5 – Razloži, zakaj je pri protestnem shodu (besedilo 2) prišlo do posredovanja policije, čeprav Ustava RS zagotavlja pravico do zbiranja in združevanja.	Učenci razumejo, da se skupnost državljanov z ustavo dogovori za osnovna načela, po katerih urejamo skupne zadeve.	Zapis kratkega odgovora	76

Vir: RIC 2015a

Zelo podoben, vendar nižji odstotek (enainosedemdeset odstotkov) učencev je pravilno odgovorilo na vprašanje glede mandatne dobe državnega zbora (V4), medtem ko je znanje glede načina volitev državnega zbora med učenci precej slabše. Nalogo je uspešno rešilo zgolj slaba tretjina vseh učencev, natančneje dvaintrideset odstotkov vseh, ki so se udeležili preverjanja znanja. Za razliko od vprašanja glede nekonvencionalne oblike politične participacije (V5), ki je bila na drugi taksonomski stopnji, sta bili obe vprašanji v okviru devete naloge iz preizkusa na prvi taksonomski stopnji in sta torej zahtevali zgolj vedenje. Zato je toliko bolj zanimivo, da je med obema vprašanjema tako velika razlika v odstotku pravilnih odgovorov. Ta razlika nakazuje, da je faktično znanje, ki ga je zahtevalo vprašanje V4, med učenci boljše kot znanje o demokratičnem procesu volitev. Pričakovali bi, da bodo učenci v okviru izobraževanja za demokratično državljanstvo usvojili znanje, kakšna demokratična načela veljajo pri praktičnem uveljavljanju aktivne volilne pravice (pravice voliti), saj je med drugim bilo to vprašanje povezano s konkretnimi temelji znanja, ki so zabeleženi v učnem načrtu. V okviru osmega razreda in vsebinskega sklopa Demokracija od blizu je namreč med temelji znanja navedeno, da učenec zna opisati dva vidika volilne pravice (pravice voliti in biti voljen), še pomembnejše v kontekstu tega vprašanja pa je, da naj bi učenec znal opisati, kako potekajo volitve v državni zbor (Ministrstvo za šolstvo in šport 2011, 17).

Demokracično državljanstvo nikakor ne obsega zgolj uresničevanja specifičnih političnih pravic v smislu demokratične participacije, ki jih imajo državljanke in državljani, temveč je tesno navezano na pravno državo, ki seveda zagotavlja ne le posameznicam in posameznikom, temveč tudi skupnostim določene pravice in temeljne svoboščine. Državljan mora v okviru demokratičnih sistemov poznati, razumeti in v stvarnem življenju tudi uresničevati ideje strpnosti in sobivanja različnih ljudi, kar je preverjal tudi preizkus znanja v okviru NPZ-ja. V povezavi s tem je NPZ pri predmetu domovinska in državljanska kultura in etika zajemal naloge, ki so preverjale znanje učencev tako glede spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin kot glede njihovega pravnega (ustavnega) varovanja. Sedma naloga v preizkusu je obsegala eno vprašanje (V6), ki je izhajalo iz priložene slike uradne dvojezične table Krajevnega urada Dobrovnik kot dela Upravne enote Lendava. Vprašanje se je glasilo: "Katero pravico Republika Slovenija zagotavlja z javnimi dvojezičnimi napisi?" Kot pravilna sta bila upoštevana odgovora učencev, da gre za pravico avtohtone narodne skupnosti/manjšine do (javne) uporabe maternega/svojega jezika ali da gre za pravno varstvo avtohtonih narodnih skupnosti/manjšin, ki ga zagotavlja Ustava RS. Prav tako sta kot sprejemljiva bila upoštevana še odgovora učencev, da gre za pravico manjšine do (javne) uporabe maternega (uradnega) jezika ali, konkretno, da gre za pravico madžarske manjšine do uporabe madžarščine.

V okvir tega vsebinskega področja je spadala tudi osemnajsta naloga, ki je obsegala dve vprašanji (preglednica 3). Obe sta izhajali iz priložene slike (risbe), na kateri skupina deklet izkazuje nestrpnost in izraža sovražni govor do posameznice, ki ni del skupine. Prvo vprašanje (V7), ki je zahtevalo zapis kratkega odgovora, se je glasilo: "H kakšnim dejanjem s svojimi izjavami spodbujajo dekleta na sliki?" Drugo vprašanje (V8), ki je prav tako zahtevalo zapis kratkega odgovora, pa se je glasilo: "Kako se glede dejanj, ki jih prikazuje slika 7, opredeljuje Ustava RS?" Kot pravilni odgovori na prvo vprašanje so bili priznani naslednji: k nestrpnosti, k nasilju, k nasilju med vrstniki, k diskriminaciji, k sovražnosti, k žaljenju. Kot še sprejemljiv je bil dopuščen tudi odgovor, da spodbujajo dekleta k izločanju iz družbe. Kot pravilni odgovori na drugo vprašanje (V7) pa so bili priznani odgovori, da Ustava RS prepoveduje/ne dovoli/zavrača tovrstna dejanja ali da Ustava RS varuje človekove pravice. Prav tako sta bila kot še sprejemljiva priznana tudi odgovora, da Ustava RS opredeljuje, da nikogar ni dovoljeno mučiti in poniževati, ali da Ustava RS zapoveduje strpnost do drugačnih.

Rezultati učencev pri teh postavljenih vprašanjih kažejo, da je njihovo poznavanje pravic, ki izhajajo iz 64. člena Ustave RS, torej pravic avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji, zelo slabo. Le štirinajst odstotkov vseh učencev je namreč pravilno odgovorilo na vprašanje V6, kar kaže na to, da učenci v veliki meri ne izkazujejo razumevanja uresničevanja pravic pripadnikov avtohtonih skupnosti. Po drugi strani pa je glede na rezultate mogoče ugotoviti, da relativno dobro prepoznavao sovražni govor, medvrstniško

nasilje, žaljenje oziroma diskriminacijo. Več kot tri četrtine oziroma, natančneje, šestinsedemdeset odstotkov vseh učencev je na vprašanje V7 odgovorilo pravilno. Večina učencev jasno identificira, ali gre v konkretnem primeru za sovražni govor in spodbujanje nasilja. Po drugi strani pa je problematično, da učenci tovrstnih dejanj ne znajo postaviti v kontekst pravne zaščite oziroma varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, saj je le dvaindvajset odstotkov učencev znalo odgovoriti, kako se glede teh dejanj opredeljuje Ustava RS. Glede na rezultate je mogoče trditi, da učenci ustavnega varovanja pravic, ne glede na to, ali gre za pravice posameznika ali (narodnih) skupnosti, ne poznajo dobro.

Preglednica 3: Vprašanja s področja pravne zaščite človekovih pravic in pravic avtohtonih narodnih skupnosti v Sloveniji

	Preverjan učni cilj, kot ga določa učni načrt	Tip naloge	Odstotek učencev s pravilnim odgovorom (n = 4252)
V6 – Katero pravico RS zagotavlja z javnimi dvojezičnimi napisi?	Učenci v Ustavi RS prepoznajo človekove pravice.	Zapis kratkega odgovora	14
V7 – H kakšnim dejanjem s svojimi izjavami spodbujajo dekleta na sliki?	V Ustavi RS prepoznajo človekove pravice.	Zapis kratkega odgovora	76
V8 – Kako se glede dejanj, ki jih prikazuje slika, opredeljuje Ustava RS?	Razvijajo sposobnost za argumentiranje, ki temelji na etičnih načelih, vgrajenih v človekove pravice.	Zapis kratkega odgovora	22

Vir: RIC 2015a

5. Zaključek

Državljska vzgoja je vnovič predmet premislekov in strategij ter tudi konkretnih ukrepov v smeri njene revitalizacije, pri čemer je pomemben trend osredotočanje nekaterih organizacij tako na globalni (mednarodni) ravni (Tibbitts 2015) kot na ravni (evropskih) držav na učenje oziroma izobraževanje za demokratično državljanstvo. Vzroki za to so, kot smo prikazali v prispevku, številni in med pomembnejše gotovo lahko umestimo spremembe v identitetah (posameznikov in kolektivitet) zaradi globalizacijskih procesov, novih oblik medijev in komunikacijskih sredstev, ki zahtevajo neprestane odgovore na percipirane in dejanske pomanjkljivosti ter probleme družbenopolitičnih ureditev, sistemskih, institucionalnih in organizacijskih delovanj. Med njimi se pogosto izpostavlja tudi prisoten trend apatije (med mladimi) glede aktivnega delovanja v političnih procesih in sodelovanja v družbenopolitičnih zadevah, ki vplivajo na naša vsakodnevna življenja. Kot odgovor se pogosto pojavlja tudi reartikulacija na ravni učnih načrtov, pedagoških praks ter načina prenosa znanja

in večini ter državljanske vzgoje v izobraževanje za demokratično državljanstvo (Print 2013). Ta (relativno dolgoročni) trend je, kot smo prikazali, prisoten tudi v Sloveniji, saj so spremembe v splošnem pogledu na izobraževanje in tudi spremembe v kurikularni zasnovi konkretnega predmeta domovinska in državljanska kultura in etika očitne – v smislu večjega obsega in predvsem konkretnosti vsebin glede demokracije, demokratičnega delovanja, varovanja oziroma zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

V prispevku smo analizirali rezultate oziroma dosežke učencev pri izbranih nalogah in vprašanjih, ki so bila del NPZ-ja pri predmetu domovinska in državljanska kultura in etika. Zanimalo nas je, kako dobro učenci poznajo temelje demokratičnega državljanstva, njegovega prakticiranja, vključno s prepoznavanjem, zagotavljanjem in varovanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ugotovimo lahko, da učenci izhodišča demokratičnega državljanstva v veliki večini razumejo in prepoznavajo osnovni element demokratičnih sistemov vzpostavljanja in formiranja oblasti, ki izhaja iz ljudstva. Toda hkrati je presenetljivo, da le majhen delež učencev zna ustrezno osmisлити oziroma pojasniti, zakaj mora biti oblast deljena. V sodobnem kontekstu, ko je vse več kritičnih osti uperjenih v demokratični deficit na različnih ravneh demokratičnega delovanja političnih institucij, je takšno znanje pomembno, saj mora biti sestavina demokratičnega državljanstva tudi razumevanje možnih oblik zlorabe oblasti. Hkrati je seveda ključno razumevanje možnosti demokratične participacije državljanov v okviru konvencionalnih in nekonvencionalnih oblik političnega delovanja. Učenci so v okviru NPZ-ja zgolj v omejenem obsegu pokazali, da vedo, kako volimo ključno reprezentativno institucijo v Sloveniji, torej državni zbor, hkrati pa v večji meri izkazali znanje glede njegove mandatne dobe. Prav tako relativno velik delež učencev zna razložiti, zakaj lahko pride do omejitve uresničevanja nekaterih pravic (pravice zbiranja in združevanja), če gredo nekonvencionalne oblike participacije v nasilno smer.

Pomemben del uresničevanja demokratičnega državljanstva je spoštovanje in uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, brez česar je vprašanje, ali sploh lahko govorimo o demokratičnem okolju. Predpogoj zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin je seveda to, da državljani znajo prepoznati, katere pravice so (ustavno) zagotovljene posameznikom in skupnostim. Posebej pomembno spoznanje je, da učenci v velikem deležu prepoznajo kršitve človekovih pravic, hkrati pa je problematično, da le v majhnem deležu vedo, kako se Ustava RS do kršitev pravic opredeljuje. Prav tako je posebej pereče dejstvo, da le majhen odstotek učencev ve, kako in katere pravice se zagotavlja avtohtonima narodnima skupnostma v Sloveniji.

Kaj so razlogi za pomanjkljivo oziroma slabše znanje učencev glede nekaterih vidikov demokratičnega državljanstva je pomembno, vendar izjemno kompleksno vprašanje, ki ga NPZ načeloma sam po sebi ne razkriva v celoti. Prav zato bi glede vzrokov bilo treba opraviti celovito analizo, pri čemer velja

ob tem opozoriti, da je v analizi dosežkov pri NPZ-ju iz domovinske in državljanske kulture in etike izpostavljeno (RIC 2015a, 390), da je mogoče pri odgovorih učencev opaziti pomanjkljivo terminologijo, kar bi lahko bil eden izmed vzrokov slabšega reševanja določenih vsebin. Pri tem nikakor ne gre zanemariti s slabšo terminologijo povezanih širših vzrokov, kot so splošna nezainteresiranost javnosti za politiko oziroma celo negativna podoba politike in političnih institucij, ki nikakor ni nov fenomen (Toš 1999). Če želi Slovenija prek formalnega izobraževalnega sistema, kot je to na deklarativni ravni izkazano, mlade posameznike izobraziti v kompetentne in aktivne ter politično pismene državljane, je treba državljansko vzgojo in v njenem okviru izobraževanje za demokratično državljanstvo sistematizirati celovito in koherentno, predvsem v smeri izhajanja iz dejstva, da sodobna nacionalna okolja niso homogena in izolirana, temveč dinamična in hitro spreminjajoča se v smislu formiranja novih identitet, skupnosti in političnih praks, hkrati pa se soočajo z novimi izzivi in nevarnostmi, kot so izključevanje (posameznikov in manjšin), ksenofobija in nasilje. Ker nacionalno preverjanje znanja kaže parcialnost znanja učencev glede demokracije in zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, je zato v okviru izobraževanja za demokratično državljanstvo treba stremeti k učenčevemu celovitemu razumevanju demokratičnega sistema, vključno s prepoznavanjem (ustavne) ureditve zagotavljanja človekovih pravic in svoboščin tako posameznikov kot specifičnih skupin in skupnosti.

Opombe

- ¹ Od leta 2007 se v okviru NPZ-ja poleg učnega jezika in matematike preverjajo še štirje predmeti (izjema je bilo leto 2011, ko so bili izbrani trije), ki se preverjajo kot tretji predmet. Nabor tretjih predmetov s sklepom za tisto leto določi minister, kateri predmet se bo preverjalo na posamezni šoli, pa se določi po načelu naključnega razvrščanja šol.
- ² Za podrobnejši oris razvoja državljanske vzgoje kot osnovnošolskega predmeta v Sloveniji glej Krek in Kovač Šebart (2008).
- ³ Leta 2006 je bila na Zavodu RS za šolstvo imenovana Predmetna komisija za posodabljanje učnega načrta predmeta, ki je bila vključena v oblikovanje predloga posodobljenega učnega načrta. Strokovni svet RS za splošno je posodobljeni učni načrt določil 12. junija 2008 ter se seznanil z vsebinskimi in redakcijskimi popravki v mesecu februarju 2011.
- ⁴ Nabor obsega naslednje predmete: umetnostna vzgoja, biologija, kemija, domovinska in državljanska vzgoja in etika, tehnika in tehnologija, angleščina, geografija, nemščina, zgodovina, glasbena umetnost, šport, fizika.
- ⁵ Omenjena taksonomija ameriškega psihologa Benjamina Samuela Blooma (1956) razvršča učne cilje zgolj s kognitivnega ali spoznavnega področja, sicer pa je njegova razdelitev ciljev izobraževalnega procesa veliko kompleksnejša. Poleg kognitivnega področja (znanje) je Bloom med oblike učenja uvrstil tudi afektivno in psihomotorično področje.

Literatura in viri

84

- Audigier, F., 2000. *Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship*. Council of Europe, Geneva.
- Banjac, M. & Pušnik, T., 2015. Citizenship Education in Slovenia, <http://www.bpb.de/veranstaltungen/netzwerke/nece/206029/citizenship-education-in-slovenia?p=all> (10. 1. 2016).
- Bellamy, R., 2008. *Citizenship: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Biesta, G., 2011. *Learning Democracy in School and Society: Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Sense Publishers, Rotterdam.
- Bloom, B. S. (ur.), 1956. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. Longmans, New York.
- Carter, A., 2001. *The political theory of global citizenship*. Routledge, New York.
- Cogan, J. J., & Derricott, R., 2012. *Citizenship for the 21st Century: An International Perspective on Education*. Routledge, New York.
- Davies, I. & Issitt, J., 2005. Reflections on citizenship education in Australia, Canada and England. *Comparative Education* 41(4), 389–410.
- Dower, N. & Williams, J., 2002. *Global Citizenship: A Critical Reader*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Etzioni, A., 1995. *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions, and Communities*. University Press of Virginia, Charlottesville.
- Etzioni, A., 2011. Citizenship in a Communitarian Perspective. *Ethnicities* 11(3), 336–349.
- Eurydice, 2012. *Citizenship Education in Europe*. Publications Office of the European Union, Brussels.
- Faulks, K., 2000. *Citizenship*. Routledge, London, New York.
- Giddens, A., 2003. *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. Routledge, New York.
- Heater, D., 2002. The History of Citizenship Education: A Comparative Outline. *Parliamentary Affairs* 55(3), 457–474.
- Heater, D., 1999. *What is Citizenship?* Polity Press, Malden, Mass.
- Held, D., 2006. *Models of Democracy*. Polity, Cambridge.
- Hutchings, K. & Dannreuther, R., 1999. *Cosmopolitan Citizenship*. St. Martin's Press, New York.
- Ishiyama, J. T. & Breuning, M., 2010. *21st Century Political Science: A Reference Handbook*. SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Isin, E. F. & Turner, B. S., 2002a. Citizenship Studies: An Introduction. V E. F. Isin & S. Bryan (ur.) *Handbook of Citizenship Studies*. SAGE, London, 1–10.

- Isin, E. F., & Turner, B. S. (ur.), 2002b. *Handbook of Citizenship Studies*. SAGE, London.
- Joppke, C. 2002. Multicultural Citizenship. V E. F. Isin & S. Bryan (ur.) *Handbook of Citizenship Studies*. SAGE, London.
- Joppke, C. & Lukes, S. (ur.), 1999. *Multicultural Questions*. Oxford University Press, Oxford.
- Justin, J., Bezenšek, J., Juhant, J., Barle Lakota, A., Labernik, Z., Jogan, M., Potočnik, V., Nečimer, V., Bezjak, V., Hribar, T., Kos, J. & Marentič Požarnik, B., 2003. *Državlјanska vzgoja in etika. Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja*. Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana.
- Keating, A., 2009. Educating Europe's citizens: moving from national to post-national models of educating for European citizenship. *Citizenship Studies* 13(2), 135–151.
- Kerr, D., Sturman, L., Schulz, W. & Burge, B., 2010. *ICCS 2009 European Report: Civic Knowledge, Attitudes, and Engagement Among Lower-secondary Students in 24 European Countries*. IEA, Amsterdam.
- Krek, J., 1995. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Krek, J. & Kovač Sebart, M., 2008. Citizenship education in Slovenia after the formation of the independent state. *Journal für Sozialwissenschaften und ihre Didaktik* 9(1), 68–80.
- Krek, J. & Metljak, M., 2011. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011*. Zavod RS za šolstvo, Ljubljana.
- Kymlicka, W., 1995. *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, Oxford.
- Locke, J., 2016 [1689]. *Second Treatise of Government and a Letter Concerning Toleration*. Oxford University Press, Oxford.
- Magnette, P., 2005. *Citizenship: The History of an Idea*. ECPR, Colchester.
- Marshall, T. H., 1950. *Citizenship and Social Class: and Other Essays*. Cambridge University press, Cambridge.
- Miller, D., 2000. *Citizenship and National Identity*. Polity Press, Blackwell Publishers, Cambridge, Malden.
- Ministrstvo za šolstvo in šport, 2011. Program osnovna šola: Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika. Učni načrt. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Morgan, E. S., 1988. *Inventing the People: The Rise of Popular Sovereignty in England and America*. Norton & Company, New York.
- Osler, A. & Starkey, H., 2006. Education for democratic citizenship: a review of research, policy and practice 1995-2005. *Research Papers in Education* 21(4), 433–466.
- Petrovic, J. E. & Kuntz, A. M., 2014. *Citizenship Education Around the Eorld: Local Contexts and Global Possibilities*. Routledge, New York.

- Print, M., 2013. Competences for Democratic Citizenship in Europe. V M. Print & D. Lange (ur.) *Civic Education and Competences for Engaging Citizens in Democracies*. SensePublishers, Rotterdam, 37–49.
- Print, M. & Lange, D., 2013. *Civic Education and Competences for Engaging Citizens in Democracies*. SensePublishers, Rotterdam, Boston.
- RIC, 2015a. *Nacionalno preverjanje znanja: letno poročilo o izvedbi v šolskem letu 2014/2015*. Državni izpitni center, Ljubljana.
- RIC, 2015b. National Assessment of Knowledge in 9-year Primary Education – Activities, http://www.ric.si/national_assessment_of_knowledge/activities/ (10. 11. 2015).
- RIC, 2015c. The National Examinations Centre - Brief History, http://www.ric.si/ric_eng/general_information/ (15. 10. 2015).
- RIC, 2015d. *Navodila za izvedbo nacionalnega preverjanja znanja 2015/2016*. Državni izpitni center, Ljubljana.
- RIC, 2015e. *Osnovna šola: Nacionalno preverjanje znanja: Informacije za učence in starše*. Državni izpitni center, Ljubljana.
- Slavec Gornik, A., 2013. National Assessment in Primary Education in Slovenia: Is it Possible to Implement E-marking in One Year? http://www.iaea.info/documents/paper_5bc1e672.pdf (15. 10. 2015)
- Taštanoska, T., 2015. *The Education System in the Republic of Slovenia*. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana.
- Tibbitts, F., 2015. *Curriculum Development and Review for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. UNESCO/Council of Europe/Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organization for Security and Co-operation in Europe/Organization of American States, Strasbourg.
- Torney-Purta, J., Schwille, J. & Amadeo, J., 1999. *Civic Education across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Amsterdam.
- Toš, N., 1999. Razumevanje politike in zaupanje v politike. *Teorija in praksa* 36(6), 912–943.
- Turner, B. S., 2006. Citizenship, Nationalism and Nation-Building. V G. Delanty & K. Kumar (ur.) *The SAGE handbook of nations and nationalism*. SAGE, London, 225–236.
- Utter, G. H., 2011. *Youth and Political Participation: A Reference Handbook*. ABC-CLIO, Santa Barbara.
- Walzer, M., 1983. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Basic Books, New York.